

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
KISALTMALAR	13
KAYNAKLAR	17
I. FARŞA KAYNAKLAR	17
II. ARAPÇA KAYNAKLAR	22
III. RUSÇA KAYNAKLAR	27
IV. TÜRKÇE VE MOĞOLCA KAYNAKLAR	30
V. ÇİNCE KAYNAKLAR	32
VI. BATILI KAYNAKLAR	32
VII. BİZANS KAYNAKLARI	36
VIII. TETKİK ESERLER	37
GİRİŞ	39

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEK HAN'IN İKTİDARININ İNŞASI VE DEVLETİN MERKEZİLEŞMESİ

ÖZBEK ADI: ETNONİM, SİYASİ UNVAN VE KİMLİK TARTIŞMALARI	45
ÖZBEK HAN'IN İKTİDARA GELİŞİ	50
ÖZBEK HAN VE İSLAMİ MEŞRUIYETİN İNŞASI	57
YÖNETİM ANLAYIŞI VE KARAÇI BEYLER	63
İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE TARİKATLARIN ROLÜ	73

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZBEK HAN DÖNEMİNDE MOĞOL ŞUBE DEVLETLERİYLE VE MISIR MEMLÜKLERİYLE MÜNASEBETLER

İLHANLILARLA MÜNASEBETLER	78
Azerbaycan Sorunu	78
Olcaytu Han ile Münasebetler	82
Baba Oğul Hadisesi	84
Ebu Said Bahadır Han ile Münasebetler	89
ÇAĞATAYLILAR VE ÖGEDEYLİLERLE MÜNASEBETLER	104
BÜYÜK HANLIKLA MÜNASEBETLER	110

MISIR MEMLÜKLERİYLE MÜNASEBETLER	118
İslam Üzerinden İnşa Edilen Diplomatik Dostluk.....	120
İlişkilerinin Onarılmasında Diplomatik Bir Araç Olarak Evlilik.....	123
Özbek Han ve Melik Nasır Arasında İlhanlı Gerilimi	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZBEK HAN DÖNEMİNDE ALTIN ORDA

DEVLETİ'NİN DAHİLİ DÜNYASI

GÖK ORDA HANLIĞI İLE MÜNASEBETLER	139
RUS KNEZLERİ İLE MÜNASEBETLER VE RUSYA.....	143
Moskova'nın Yükselişini Sağlayan Araç: Büyük Knezlik.....	146
Büyük Knezliğin Yeniden Mihailoviçlere Geçmesi ve Tver İsyanı	153
İvan Kalita ve Moskova Knezliğinin Yükselişi	158
Moskova'nın Bağımsızlığına Giden Yol	165
ÖZBEK HAN DÖNEMİNDE TİCARET VE CENEVİZ -	
VENEDİK TÜCCARLARIYLA MÜNASEBETLER	170
Altın Orda Devleti'nde Ticaretin Gelişim Unsurları.....	170
Yam Teşkilatı ve Ortaklık Sistemi	173
Kuzey İpek (Kürk) Yolu'nun Canlanması	174
14. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Altın Orda'nın İtalyan	
Tüccarlarıyla Münasebetleri.....	177
Özbek Han Döneminde Ceneviz ve	
Venediklilerle Kurulan Ticari Münasebetler	183
Altın Orda - Memluk İlişkilerinde Cenevizli Bir Tüccar: Şakran Salvaygo .	185
Cenevizlilerin Kefe'de Yeniden Yerleşmesi: 1316	189
Venediklilere Tana'da Yerleşim İzni Verilmesi.....	190
Kırım'da Ticarete Konu Olan Ürünler	193
Köle Ticareti	194
ÖZBEK HAN DÖNEMİNDE PARA	196

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZBEK HAN DÖNEMİNDE

DOĞU AVRUPA VE BALKANLAR

LİTVANYA VE GALİÇYA-VOLIN KNEZLİĞİ İLE MÜNASEBETLER.....	201
Litvanya'nın Altın Orda Aleyhine Genişleme Çabası.....	203
Litvanya - Tver İttifakı.....	206
Litvanya - Smolensk İttifakı	209
POLONYA VE MACARİSTAN KRALLIKLARI İLE MÜNASEBETLER.....	212
Polonya'nın Altın Orda Aleyhine Yürüttüğü Güney Rusya Siyaseti.....	213
Macaristan'ın Moğol Tehlikesine Karşı Papalıktan Destek İstemesi	215

Kral Charles - Basarab Mücadelesi ve Moğollar.....	219
Yuri Boleslav'ın Ölümü ve Galicya'da Yeni Bir Hakimiyet Mücadelesi	222
Papa XII. Benedikt'in İki Yüzlü Siyaseti	224
Bir Altın Orda Vasalı Olarak Dimitri Dedko ve Özbek Han'ın Polonya Seferi	227
BİZANS İMPARATORLUĞU VE	
BULGAR KRALLIĞIYLA MÜNASEBETLER.....	231
14. Yüzyılın İlk Yarısında Kadar Balkanlarda Altın Orda Devleti.....	231
Özbek Han Döneminde Balkanlarda Altın Orda Varlığı	236
Altın Orda Devleti'nin Bizans Üzerine Düzenlediği Seferler	239
Bizans-Bulgar-Sırp Üçgeninde Moğollar	241
Köstendil (Velbujd) Savaşı'nda Moğollar	243
Rusokastro Savaşı'nda Moğollar	245
Bizans Sınırındaki Son Moğol Akınları - 1337/1341.....	247
Bizans Siyasetinin İki Önemli Aktörü: Türkler ve Moğollar	250

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖZBEK HAN'IN ŞAHSİYETİ, AİLESİ, DİNİ YÖNÜ VE DİĞER DİNLERE BAKIŞ AÇISI

ÖZBEK HAN'IN ŞAHSİYETİ VE ÖLÜMÜ.....	255
ÖZBEK HAN'IN AİLESİ	258
Eşleri.....	258
Tayduła Hatun.....	260
Kebek Hatun.....	268
Bayalun/Beyalun Hatun	268
Orduca/Urduca Hatun	272
Çocukları	273
İt Küçücük.....	273
Tinibek	273
Canıbek	277
Kardeşleri.....	280
Könçek.....	280
SARAY TEŞRİFATI VE ÖZBEK HAN'IN CUMA KABUL MERASİMİ	280
ÖZBEK HAN'IN DİNİ ŞAHSİYETİ.....	283
Özbek Han'ın İhtidasına Dair Epik Bir Anlatım: Baba Tükles.....	283
Özbek Han'ın İslâmiyet'i Kabul Tarihiyle İlgili Görüşler	286
Kaynaklarda Özbek Han'ın İhtidası ve Müslümanlığı.....	289
Özbek Han Döneminde İslamlaşma, Kentleşme ve Mimari.....	293
ÖZBEK HAN'IN DİĞER DİNLERE BAKIŞ AÇISI	299

Ortodoks Kilisesi'yle İlişkiler.....	299
Papalıkla ve Katolik Hristiyanlarla Münasebetler	301
Piskoposluk Makamı.....	304
Misyonerlik Faaliyetleri	305
Bir Misyonerin Çağrısı.....	313
 SONUÇ.....	 317
KAYNAKÇA.....	321
EKLER.....	353
HARİTALAR.....	366

ÖNSÖZ

Altın Orda Devleti tarihi, neşet ettiği coğrafya ve temsil ettiği siyasî miras itibarıyla Avrasya bozkır dünyasının en mühim sahalarından birini teşkil etmektedir. Devletin kuruluşundan itibaren geçirdiği tekâmül süreci içerisinde Özbek Han dönemi, Altın Orda'nın yalnızca askerî bir güç olmaktan çıkıp kurumsal bir kimlik ve dinî bir meşruiyet zemini kazandığı mühim bir safhayı temsil etmektedir. Nitekim 1313 yılında başlayan bu uzun saltanat süreci, hanlığın iç istikrarını pekiştirdiği ve İslamiyet'i resmî kimliğinin temel unsuru haline getirdiği bir devir olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu dönemi sadece bir yükseliş evresi olarak görmek, devletin geçirdiği derin yapısal değişimleri anlamak bakımından yetersiz kalacaktır.

Bu kitap, Altın Orda Devleti tarihinin “*altın çağı*” olarak nitelendirilen, en parlak ve en belirleyici safhalarından birini teşkil eden Özbek Han dönemini bütüncül bir perspektifle ele alma amacının ürünüdür. Mevcut literatür incelendiğinde, bu devrin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarını birlikte değerlendiren kapsamlı çalışmaların sınırlı olduğu, araştırmaların çoğunlukla münferit hadiseler, diplomatik temaslara veya sadece dinî dönüşüm meselesine odaklandığı görülmektedir. Bu durum, dönemin çok veçheli karakterinin dağınık ve parçalı bir görünüm arz etmesine yol açmıştır. Elinizdeki çalışma, söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla Özbek Han dönemini bütüncül bir tarihsel perspektifle ele almayı hedeflemektedir. Çalışmanın temel odaklarından biri, göçebe Moğol aristokrasisinin geleneksel yönetim anlayışı ile yerleşik Müslüman elitlerin temsil ettiği merkeziyetçi bürokrasi arasındaki münasebetlerin, Özbek Han döneminde nasıl bir senteze dönüştüğüdür.

Özbek Han'ın İslamiyet'i kabulü, bu çalışmada yalnızca şahsi bir inanç tercihi olarak değil, aynı zamanda hanlık otoritesini hanedan içi muhalefete ve göçebe elitlerin geleneksel nüfuzuna karşı bir dayanak noktası teşkil eden mühim bir zemin olarak ele alınmıştır. Han'ın iktidarını meşru bir çerçeveye oturturken Harezm merkezli Müslüman bürokratlar ve tasavvufi çevrelerle kurduğu ittifak, Altın Orda'nın idarî yapısında yaşanan değişimlerin temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışma, askerî harekâtların

ötesinde, mali yapıda yaşanan gelişmeleri, ticaret ağlarının canlandırılmasını ve Balkanlar'dan Doğu Avrupa'ya uzanan nüfuz sahasındaki diplomatik münasebetleri mercek altına almaktadır. Diğer yandan Altın Orda'nın fiilen bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesine rağmen Büyük Hanlık ile devam eden sembolik bağları ve Orta Asya Moğol ulusları üzerindeki nüfuz arayışları, Özbek Han'ın geleneksel bozkır hukukunu tamamen terk etmediğinin mühim işaretleridir.

Çalışmanın bir diğer dikkate değer yönü ise Emir Nogay sonrası dönemde Altın Orda'nın Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki etkisinin zayıfladığı yönündeki yaygın kabulleri, birincil el kaynaklar ışığında yeniden değerlendirmesidir. Kaynakların çapraz okumasıyla ulaşılan sonuçlar, Özbek Han'ın Balkanlar'daki siyasi gelişmeleri yakından takip ettiğini ve bölgedeki askeri hareketliliğin merkezi bir iradeyle yönlendirildiğini göstermektedir. Özellikle Litvanya ve Polonya'nın yükselişi karşısında Galıçya ve Rus knezlikleri üzerinde uygulanan siyaset, çalışmanın önemli eksenlerinden birini teşkil etmektedir. Bununla birlikte Özbek Han'ın Moskova Knezliği'ne verdiği desteğin, uzun vadede Altın Orda'nın aleyhine gelişen tarihsel süreçteki rolü de bu çalışmada kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir. Metodolojik olarak Arap, Fars, Bizans, Rus ve Latin kaynaklarının yanı sıra para basımı ve ticaret imtiyazları gibi somut verileri birleştiren bu çalışma, Özbek Han dönemini Deşt-i Kıpçak bozkırlarından Balkanlar'a uzanan o devasa coğrafyanın tarihsel mirasında oynadığı kurucu rolüyle akademik bir titizlikle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Netice itibarıyla bu eser, Özbek Han dönemini münferit olaylar silsilesi olarak değil, devlet yapısının, diplomatik ufku ve dinî kimliğin yeniden tanımlandığı bir dönüşüm çağı olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede kitap, Altın Orda tarih yazımına mütevazı bir katkı sunmayı, Özbek Han'ın tarihsel mirasını Avrasya tarihi içindeki yeriyle birlikte yeniden düşünmeye imkân vermeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümü, Özbek Han'ın iktidarının inşasına ve Altın Orda'nın merkezileşme sancılarına ayrılmıştır. Burada sadece bir taht değişikliği değil, "Özbek" adının etnonimik kökenlerinden başlayarak, hanlık otoritesinin Karaçi Beyleri ile kurulan hassas dengeler üzerinden nasıl yeniden tarif edildiği incelenmektedir. Han'ın ihtidasının, devletin meşruiyet zeminini İslami bir karaktere büründürme sürecindeki önemli rolü bu bölümün odak noktasını oluşturmaktadır.

İkinci bölümde, Altın Orda'nın Moğol dünyasındaki diğer şube devletleri ve Memlûklerle kurduğu diplomatik ilişkiler mercek altına alınmıştır. Azerbaycan meselesi ekseninde İlhanlılarla yaşanan gerilimler, Olcaytu Han ve Ebu

Said Bahadır Han devirleri üzerinden tahlil edilmiştir. Bu rekabetin doğal bir sonucu olarak şekillenen Altın Orda-Memlûk ittifakı, sadece askerî bir iş birliği değil, evlilikler ve dinî semboller üzerinden inşa edilen ve zaman zaman gerilimler doğuran bir diplomatik dostluk olarak ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, devletin dâhili dünyasına, yani idarî ve ekonomik kılcal damarlarına odaklanmaktadır. Bilhassa bu dönemde Gök Orda'nın müstakil yapısına son verilerek sağ kolun Altın Orda merkezi idaresine bağlanması, Özbek Han'ın yürüttüğü merkezileşme siyasetinin en stratejik adımlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Diğer taraftan Rus knezlikleri üzerindeki Altın Orda hakimiyeti, Moskova'nın yükselişi, Tver İsyanı ve İvan Kalita dönemi gibi kritik eşikler üzerinden yeniden yorumlanmıştır. Bölümün diğer önemli ayağını ise Karadeniz ticaretinin kalbi olan Ceneviz ve Venedik münasebetleri oluşturmaktadır. Şakran Salvaygo gibi figürlerin gölgesinde yürüyen ticari diplomasi, Yam teşkilatı, köle ticareti ve nümizmatik veriler ışığında hanlığın iktisadi kudretinin kaynakları ortaya konmuştur.

Dördüncü bölümde, Altın Orda'nın Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki nüfuzu irdelenmiştir. Litvanya'nın genişleme çabaları, Polonya ve Macaristan krallıklarının Moğol karşıtı siyaseti ve Papalığın bölgedeki "iki yüzlü" tutumu birincil kaynaklar ışığında tartışılmıştır. Özellikle Bizans-Bulgar-Sırp üçgeninde Altın Orda Moğollarının oynadığı rol, Velbujd ve Rusokastro savaşları gibi askerî ve siyasî vakalar üzerinden tahlil edilmiştir.

Beşinci ve son bölüm, Özbek Han'ın şahsiyetine, ailesine ve dinî temayüllerine ayrılmıştır. Taydula Hatun ve Bayalun Hatun gibi figürlerin saray hiyerarşisindeki yerleri ile veraset mücadelesi ekseninde Tinibek ve Canibek'in siyasi konumları ele alınmıştır. Diğer yandan İslamlaşmanın kentleşme ve mimari üzerindeki somut etkileri incelenmiştir. Ayrıca İslamlaşma sürecinde tarikatların rolü de bu bölümde ele alınmıştır. Son olarak Özbek Han'ın Ortodoks ve Katolik dünyasına yönelik tutumu, hükmettiği geniş coğrafyadaki dinî çeşitlilik ve genel yönetim anlayışı bağlamında değerlendirilmiştir. Bu başlık altındaki dikkat çekici hadiselerden birini Özbek Han'a yönelik Hristiyanlar tarafından tertip edilen suikast girişimi oluşturmaktadır.

Bu çalışma, hazırlık aşamasından itibaren çeşitli zorlukları da beraberinde getiren uzun ve meşakkatli bir sürecin ürünüdür. Ancak Altın Orda tarihindeki önemi dolayısıyla her aşamasına büyük bir titizlikle yaklaştık. Neticede bizim için oldukça kıymetli bir eser ortaya çıktı. Bu çalışmanın inşa sürecinde cesaret verici yaklaşımı, engin fikirleri ve kıymetli rehberliğiyle yolunu aydınlatan değerli hocam Doç. Dr. Ensar Macit'e en içten ve gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamı eleştirel bir gözle değerlendirerek gelişimine katkı sunan Prof. Dr. Altay Tayfun Özcan'a şükranlarımı sunarım. Değerli yönlendirmeleri için Prof. Dr. Ömer Subaşı'na çok teşekkür ederim. Dr. Öğr. Üyesi Fatih Bostancı hem Farsça kaynaklar konusundaki bilgisi hem de kıymetli yorumlarıyla çalışmaya büyük güç kattı. Kendisine gönülden teşekkür ederim. Doç. Dr. Zaffer Sever'e, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Korkmaz'a ve Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Aydın'a, akademik değerlendirmeleri ve çalışmaya sundukları katkılar için teşekkür ederim. Dr. Öğr. Üyesi Hadi Bak'a özellikle Moskova'daki araştırmalarım sırasında sağladığı destek için müteşekkirim.

Araştırmalarımı yapmak üzere Rusya'da bulunduğum dönemde beni büyük bir samimiyetle karşılayan danışman hocam Doç. Dr. Alla Yurevna Çelnokova'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisinin vizyonu akademik bakış açımı zenginleştirdi. Nadir bazı ana kaynaklara ulaşmam noktasında yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Roman Hautala'ya şükranlarımı sunarım. Çin kaynakları üzerinden yaptığı çevirilerle çalışmaya değerli bir boyut kazandıran Arş. Gör. Dr. Şükrü Aktaş'a çok teşekkür ederim. Rusya'da geçirdiğim süre, Altın Orda Devleti tarihinin izlerini hem kaynaklarda hem de sahada takip etme imkânı tanıdı. Bu sürece, 2214-A programı kapsamında destek veren TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu eserin okurlarla buluşması sürecindeki emekleri için Kabalcı Yayınevi'nin değerli çalışanlarına teşekkür ederim. Özellikle Sayın Niyazi Kolçak'a gösterdiği yakın ilgi ve destekleri için müteşekkirim.

En büyük teşekkürüm ise her zaman yanımda olan ailemedir. Her koşulda dağ gibi arkamda duran canım babam Hayati Bey'e ve bu yolu tırnaklarımla kazıyarak yürüdüğümü bana her fırsatta hatırlatan canım annem Yüksel Hanım'a minnettarım. Varlıkları ve sonsuz destekleri en büyük dayanağım oldu.

Erzurum, 2026

Merve SÜRÜCÜ